

# Knut Ove Æsøy

## Om Fortuna – metafysikk i pedagogikken?

### Abstract

*This essay is an attempt to participate in a discussion about metaphysics today. I claim that metaphysics now seems silenced or taken for granted. Machiavelli's idea of fortuna or fate (Norwegian: lagnad) represents question and perception that cannot be recognized empirically. My aim is to place Machiavelli into an ongoing discussion about the distinction between nature and culture and perception of reality (Norwegian: røyndom) as organic or harmonic. As part of this, I will discuss fortuna's place in modern research based teacher education, which places our fate in the hand of science, the institutionalization of learning and the lack of virtue (Norwegian: dygd). In conclusion, I wish to express some critical remarks on this development, not taking into account the metaphysical speculation.*

### Nøkkelord

*Lagnad, dygd, klokskap, metafysikk, anamnetisk tenking, vitenskap, forskningsbasert lærerutdanning, institusjonalisering av lærdom, historisk medvit, natur og kultur, røyndomen som organisme, harmoni*

### Innleiing

Har fortuna ein plass i lærerutdanninga? Motstanden mot metafysisk tenking har vore stor i det moderne samfunnet. Både positivistar og filosofiske retningar som tek avstand frå det moderne, rasjonelle prosjektet har stått på barrikadane. Positivismen byrja som ein rettmessig kamp mot metafysiske påstandar og forklaringar som vart nytta som grunngeving for politiske og profesjonelle illgjerningar. Demarkasjonskriteriet mellom påstandar som kan etterprøvast og påstandar som ikkje kan etterprøvast, er framleis eit viktig skilje for vitenskapleg aktivitet. Kritikanerane av det moderne, rasjonelle prosjektet kritiserer sjølve rasjonalismen for å romme metafysiske føresetnader og hevdar at rasjonalismen òg gjev vekst for illgjerningar. Dei aller fleste vitenskaplege retningar i dag tek avstand frå metafysisk tenking, og få vedkjenner eige metafysisk grunnlag. Problemet med desse antimetafysiske retningane er at dei har ein tendens til å generalisere all metafysikk som negativ.

Eg vil hevde at enkelte metafysiske spørsmål både har og må ha sin plass hos menneska. Hovudgrunnen er at dess meir vesentleg eit spørsmål er for menneska, dess vanskelegare er det å finne løysinga. Dei vesentlege spørsmåla fører oss inn i metafysisk spekulasjon og anamnetisk tenking. Vektlegginga av empiriske prov gjer at dei mest vesentlege spørsmåla ikkje kan bli stilt. Når den tidlege Wittgenstein sa at dei spørsmål som ikkje kan svarast på heller ikkje skal stillast, er det nettopp for å avgrense verda til det logisk rasjonelle.<sup>1</sup> Han

---

<sup>1</sup> Wittgenstein, Ludvig. *Tractatus logico-philosophicus* Oslo: Gyldendal 1999, §4.003

*Knut Ove Æsøy, Høgskolen i Østfold, Norge.  
E-mail: knut.o.asoy@hiof.no*

seier vidare at det å stille filosofiske spørsmål som ikkje kan forklarast, er å lage problem av noko som ikkje er eit problem. I motsetning, vil eg hevde at det å drøfte formålet med skulen krev at vi nyttar tenking som går utover empirisk vit.

Lærarutdanninga er, frå politisk hald gjort forskingsbasert. Forsking vert skildra som empirisk arbeid. Dette kjem tydeleg fram i lærarstudentane si lærebok i vitskapsteori og metode.<sup>2</sup> Her vert systematisk observasjon, intervju og spørjeskjema forfekta som forskning. Denne utviklinga rommar ikkje metafysisk spekulasjon. Spørsmåla omkring skuleverket må alle kunne bli undersøkt empirisk. Spørsmål og undring som ikkje fell innafør dette kriteriet, vert dermed ikkje vurdert. Spørsmålet over ymtar frampå om at pedagogikken skulle ha interesse av å spekulere i metafysikk. Målet er å fremje ein positiv metafysikk, ein spekulasjon som tek føre seg vesentlege spørsmål ved skuleverket. Dette er spørsmål det kanskje ikkje er mogleg å svare på, men som det ved rasjonell tenking er mogleg å vurdere. Det kan vere fleire årsakar til å stille slike spørsmål enn å finne ei endeleg forståing. For det første er det viktig å ha dette medvitet, og for det andre, sjølv om vi ikkje kan prove svara, kan vi i enkelte tilfelle forkaste enkelte forståingar som usanne. Dette har Gunnar Skirbekk kalla *via negativa*.<sup>3</sup> For det tredje kan drøftinga av ulik tenking og spørsmålsstilling vere med å auke medvitet om kva slike spørsmål faktisk er. Med utgangspunkt i dette, ønskjer eg å drøfte Machiavelli sitt omgrep fortuna og vurdere om hans utgreingar kan ha interesse for pedagogikken.

### **Fortuna sin song**

Fortuna synger sine songar  
ei hand stenger ein port  
Kva har eg gjort?  
Av og til det kjennes,  
når lagnaden snur seg bort

Eg griper til eiga handling  
eg vil kjempe mot portens lås  
klatre ås etter ås  
I jubelrus eg tenkjer,  
det er eg som lager min bås

Då ler ho av mitt ansvar  
Kviskrar at Sartre tek feil  
"Sjå i ditt speil,  
du er ikkje alltid herren  
det er Pan som gjer deg heil."

2 Postholm, May Britt & Jakobsen, Dag Ingvar. *Læreren med forskerblick: Innføring i vitenskapelig metode for lærerstudenter*, Kristiansand: Høyskoleforlaget, 2011

3 Skirbekk, Gunnar. *Rasjonalitet og modernitet: essays i filosofisk pragmatisme* Oslo:Samlaget, 2009

## Fortuna er lagnaden

Machiavelli talar om to krefter som kjempar i mot kvarandre. Han talar om virtue og fortuna. Virtue kan omsettast til dygd. Dygda er menneska sin dugleik. Fortuna kan best omsettast til lagnad.<sup>4</sup> Dette er den uregjerlege og likesæle lagnaden, gjerne forstått som stjernehimmlen og naturens innverknad på røyndomen.<sup>5</sup> Fortuna er, av gammalt, gudinna for lykke og lagnad. I Machiavelli sine skrifter er dette mytiske biletet nytta på alt det tilfeldige og utilsikta som hender menneska. Fortuna er den evige røyrsla som menneske til ein kvar tid står ovanfor og omgjevnaden eller materialitetane som verkar inn på menneska. Det er òg snakk om den lagnaden som er i menneska. Menneska sin fridom ligg i dygdas evne til å kjempe mot lagnaden. Dei kjempar i stor grad mot kvarandre som to blinde. Berre i liten grad kjenner dei sin motstandar og veit når dei har høve for å sette inn ein støyt. Lagnaden har både ei god og ei dårleg side, han kan gje hell og lykke eller skade og ulykke. Dette viser at Machiavelli si forståing av fortuna er annleis enn den mytiske ideen om Fortuna som gudinne for lykka. Lagnaden er lunefull, i ordets rette forstand. Når vi trur lagnaden er med oss, kan han plutsleg endre karakter, difor kan vi aldri stolen på han.

## Natur og kultur

Machiavelli sine tankar om kampen mellom lagnaden og dygda, opnar opp drøftinga om natur og kultur. Han oppfattar naturen som vond og uransakeleg, medan kulturen er det gode. Kulturen er det menneskeskapte som frigjer oss frå naturen. Denne tanken rår lenge før det kafkiske medvitet slår inn over oss. Eit medvit som snur tanken på hovudet og gjer naturen god og kulturen vond. Denne snuoperasjonen byrja på sett og vis med Jean-Jacques Rousseau sitt essay *Du contract social*, som på norsk har fått tittelen *Om samfunnspakten*.<sup>6</sup> I dette essayet framstiller Rousseau naturen som god og kulturen som vond. Fridommen høyrer til naturen, medan det som determinerer oss er sivilisasjonen. Det er ikkje berre maktovergrep som set menneska i lenker, òg samfunnet si framandgjerung av alt naturleg er med på å skape ufridom. Machiavelli går ikkje med på denne forståinga. For han er det dygda som skaper sivilisasjonen eller kulturen. Det vil seie at det er fridommen som skaper kulturen og ikkje den konservative draumen til Rousseau som antyder at dyra er meir frie enn menneska.

Det er først i nyare tid at kritikken mot sivilisasjonsprosjektet for alvor har fått fotfeste i tenkinga. I dag er det ikkje uvanleg å omfamne det naturlege som det gode, medan det menneskeskapte er det vonde. Norske matvarer reklamerer gjerne med «berre naturlege ingrediensar», og musikk skal gjerne ha ein naturleg sound. Enda meir skeptisk er vi til mat

4 Jon Bingen si bokmålsomsetjing av Fortuna er forsynet. Eg nyttar det nynorske omgrepet lagnad som kjem av det norrøne *laginn*. Og som vi i kjenner att i omgrepet å legge. Det som er lagt, er det som vi ikkje kan rå med.

5 Machiavelli. *Fyrsten*, Oslo: Grøndahl Dreyer, 1998 s.XX

6 Rousseau, Jean-Jacques. *Om samfunnspakten* Oslo: De norske bokklubbene, 2001

som er modifisert av menneska, eller kjemisk framstilt medisin. Dette er dømer på tankar som har i seg metafysisk spekulasjon.

## Om å vere i verda

Machiavelli seier vi stor sett er underlagt lagnaden, men av og til oppstår det situasjonar *l'occasione* der dygda møter lagnaden til kamp. Det vil seie at enkeltmennesket er i ein situasjon som opnar for å kjempe mot lagnaden. Dette er, i følge Machiavelli, ikkje alle forunn. Desse enkeltmenneska omtalar han som heltar. Heltar som organiserer omgjevnadane slik at menneska kan stå opp i mot lagnaden. Døma Machiavelli kjem med er statsmenn sine sivilisasjonsprogram. Innføring av statsmakta, ulike yrkesgrupper, rettssystemet, forsvar og anna samfunnsorganisering er teikn på menneska sin dugleik. Vi kan i dag legge til skuleverket òg.

Dette står i sterk kontrast til ein del eksistensialistisk filosofi. Nel Noddings siterer Jean Paul Sartre, når ho hevdar at mennesket ikkje er noko anna enn det det sjølv gjer seg til.<sup>7</sup> Det betyr at eit kvart menneske er utstyrt med fri vilje som gjev dei det fulle ansvaret for sitt eige liv. Dermed framstår tanken om lagnaden som vekke, og igjen står subjekta. Denne typen subjektivisering samsvarar med ideen om at det er menneska som konstruerer røyndomen og forkastar trua på ein natur eller essens. Denne ekstreme subjektiviseringa opnar for eit anna metafysisk spørsmål. Er menneska i verda eller er verda i mennesket? Begge påstandane er metafysiske. Machiavelli oppfattar verda eller lagnaden som ein del av menneska og menneska som ein del av røyndomen. Noddings plasserer, med sitatet over, menneska uavhengig av verda. Menneska er allereie frie i sitt møte med røyndomen. Konsekvensen vil kunne vere at mennesket endar i ei motsetning til naturen og det naturlege.

Skiljet mellom desse to filosofiske tankane kan verte forklart utifrå avstanden i tid og rom. Om ein prøver å sjå vekk i frå ei slik historisering og sosiologisering av tanken, er det ein del interessante fellesnemningar mellom Machiavelli og Sartre. I *Væren og Intet* drøftar Sartre skiljet mellom fridom og determinisme. Dette svarar til Machiavelli sitt skilje mellom dygd og lagnad. Døma Sartre kjem med har mykje likskap med Machiavelli si tenking. Sartre drøftar keisar Konstantin si grunnlegging av Konstantinopel på same måte som Machiavelli seier at det er store statsmenn som opplever situasjonar der dei kan nytte dygda. Når Sartre skildrar vanlege arbeidarar, legg han vekt på korleis dei oppfattar lidinga som ein del av røyndomen. Dei har akseptert sin lagnad i staden for å ta greipa i eiga hand. Når han snakkar om arbeidaropprør fortel han korleis sigeren gjer arbeidarane desorienterte, og det endar med at dei dreg heim.<sup>8</sup> Ut frå desse døma er ikkje tankane så ulike. Dei nyttar ulike omgrep, men døma handlar om det same. Sjølv om menneska har sin fridom før møtet med verda, er det noko i verda som gjer at alle ikkje klarar å handle etter fridommen, men aksepterer røyndomen som han er. Når eg talar om fortuna er det ein type determinisme

7 Noddings, Nel. *Pædagogisk filosofi* Oslo: Ad notam Gyldendal, 1997, s.84

8 Sartre, Jean-Paul. *Væren og Intet: i utvalg* Oslo: Pax, 1966, s.136-138

eg ønskjer å forfekte. Det er først og fremst eit ønskje om å sameine mennesket med verda, og akseptere at lagnaden er der. Men det er ikkje eit fatalistisk ønskje om å gjere oss villig til å akseptere vår lagnad utan tvil.

## Frå lagnad til slump

Det er ikkje mykje ein høyrer om lagnaden i dag. Frå ein empirisk vitskapleg synsstad er det uråd å forfekte eit slikt metafysisk omgrep. Filosofen Jon Hellesnes talar om slump i staden for lagnad. Om lagnadstrua skriv han: «Både den religiøse og den sekulariserte metafysikken (inkludert den materialistiske historie-metafysikken) prøver å ettervise eit skjult nødvendige og ei høgare meining med tilværet.» Metafysikken si evne til å snakke om bakanforliggende formål med røyndomen har skapte mykje vondskap. Både politiske ideologiar og dogmatisk teologi er døme på dette. Mot dette set Hellesnes slumpen. «Kontingensfilosofien (kombinert med moderat rasjonalisme), altså læra om slump, representerer eit avvik frå hovudstraumen, men har likevel ei lang historie frå Pyrrhon frå Elis via William av Ockham (1285-1347) og fram til i dag.»<sup>9</sup> Slump er for Hellesnes alt det som skjer i verda som mennesket sjølv ikkje er herre over. I tillegg er det den tilfeldige bagasje alle er utstyrt med. «[...] det er slik som temperament, karakterdrag, spesielle talent, fantasi, teft, intelligens, helse, livskraft og utsjånad.»<sup>10</sup> På denne måten introduserer Hellesnes noko som er utanfor menneska sin kontroll, samstundes som han har som mål å halde seg unna metafysisk spekulasjon.

Machiavelli si forståing av lagnaden er formålslaus og vert i første omgang ikkje råka av den kritikken Hellesnes gjev av metafysisk tenking. Forholdet mellom lagnaden og dygda er kjensla av ein balanse mellom menneska og naturen. Det ligg nærare til det gamle, greske prinsippet om harmoni. Det må vere balanse i den blinde tvikampen for å oppretthalde ein form for kosmisk orden. Verda har altså ikkje eit formål, men er ein orden som menneska inngår i. Fortuna er ikkje ei intelligibel kraft som kan verte forstått. Ho er uviss og lunefull, og likefullt menneska sitt lodd.

Det finst moderne filosofar som vågar tale om ein slik orden. George Henrik von Wright skriv i Å forstå si samtid om Oswald Spengler og Arnold J. Toynbee. Han på alvor dei profetiske tankane om sivilisasjonen som ein organisme. På same måte som ein organisme har sivilisasjonane ei byrjing, bløming og forfall fram til ein undergang. Von Wright er opp-tatt av korleis historia er døme på sivilisasjonar eller kulturar som veks fram og som går under. For å vise dette vert det nytta sinnbileter frå botanikk, zoologi og årets kretsløp. Vidare vert det vist korleis både Spengler og Toynbee prøver å forstå lagnadskurva. Dei skildrar framveksten, bløminga og forfallet ut frå store, generelle omgrep som skaparkraft, vilje til å temme naturen og tilstiving. Den viktigaste forklaringa på forfallet er: «Degenerering inneber å bruke kreftene sine i krampaktige forsøk på å finne det riktige svaret på

9 Hellesnes, Jon. *Om livstalking* Oslo: Samlaget, 2007, s.59

10 Ibid. s.85

dei utfordringane lagnaden har kome med.»<sup>11</sup> Det er altså forsøket på å forklare fortuna som er sjølv forståinga for kvifor kulturen går under. Trua på menneska si intelligible evne som verifiserbar er ein hybris som har i seg kimen til forfallet. Spørsmålet er om ikkje desse tankane sjølv er eit uttrykk for ein slik hybris. Prøver ikkje Toynbee og Spengler, i sine bøker, å forklare lagnaden? Til dels vil eg vere samd i dette, men deira forsøk på å erkjenne lagnadskurva er å forstå fortuna, eller å erkjenne lagnaden utan å skulle forklare han for å kunne handtere han. Von Wright fekk mykje kritikk for denne handsaminga av vår eiga samtid. Mest av alt vart han skulda for å vere pessimist. Von Wright sitt svar var i stor grad å hevde at hans pessimisme var rettmessig. Å nekte for denne innsikta har òg konsekvensar for våre handlingar.

## Fortuna – Den nødvendige pessimismen

Det neste spørsmålet er om det kjem noko godt ut av å kjenne til lagnaden? Machiavelli presenterer ein av idéhistoria sin mest kjende metafor for å syne kampen mellom lagnaden og dygda.

2. Likevel vil jeg til den frie viljes forsvar hevde at forsynet [lagnaden] bare er herre over halvparten av våre handlinger, mens den øvrige halvpart er overlatt til oss selv. Forsynet kan sammenliknes med de fossende elver som når de går over sine bredder legger slettene under vann, river ned trær og bygninger og flytter jordmasser snart hit, snart dit, mens alle flykter unna, eller gir efter for deres voldsomme kraft uten på noen måte å stå i mot. Til tross for at det forholder seg slik, er det likevel mulig for menneskene i rolige tider å treffe visse forberedelser, anlegge diker og skape leie, slik at når elvene vokser senere hen, må de følge disse, eller de kan i det minste ikke herje så fritt og ikke skade så meget.<sup>12</sup>

Machiavelli seier at menneska må vite om desse kreftene som kan rokke vår tryggleik. Det er nettopp når tryggleiken rår, når tidene er rolege vi må sko oss mot lagnaden. Ikkje for å slette den frå røyndomen, men for å jobbe i lag med lagnaden. Han skriv tidlegare: «Oppdages vanskene i deres fødsel, er det enkelt å bøte på dem. Men venter du til de har vokst seg store, vil kuren komme for sent og sykdommen vise seg uhelbredelig.»<sup>13</sup>

Denne analogien kan overførast til elva. Menneska kan ikkje berre bygge demningar etterkvart som elva vert større. Det vil vere å jobbe i mot lagnaden. Å utsette problemet og elva sine herjingar vil få enorme konsekvensar den dagen demninga brest. I staden, må vi vere kloke og ta tak i problemet når det er lite og handterleg. I dag talar vi gjerne om å arbeide førebyggjande. Dette omgrepet passar godt inn i Machiavelli sin tenking. Han skriver vidare: «[...]; ser man tidlig hvilke problemer som kan oppstå (hvilket bare er gitt en klok mann) lar disse seg løse med letthet.»<sup>14</sup> Men å tru at vi kan førebygge alt og utslette

11 Von Wright, George Henrik. *Å forstå si samtid* Oslo: Samlaget, 1996, s.147

12 Machiavelli. *Fyrsten* s.126

13 Ibid. s.14

14 Ibid. s.14

lagnaden vil vere ein utopi, som i seg sjølv er farleg. Det vil vere å ikkje ta sin motstandar på alvor og ha for stor tru på egne krefter.

Det betyr at vi må forstå kva ein klok mann er, for å forstå kva som skal til for å klare å handtere lagnaden på ein god måte og ikkje arbeide i mot han.

«Menneskene følger alltid i andres fotspor, og da vi i våre efterligninger av de store menns handlinger, aldri kan regne med helt og holdent å kunne gjøre som dem, enn si få del i deres dygd, bør den kloke alltid slå inn på veien de store har trukket opp og efterligne dem som har utført store og enestående handlinger.»<sup>15</sup>

Det er altså historia og tidlegare erfaringar vi skal lære av for å kunne handtere lagnaden. I eit samfunn der vi i størst mogleg grad søker fornying og originalitet, kan det fort verte slik at erfaringa og historia vert ignorert. Eit anna poeng er vårt ønskje om å tenke positivt. Vi seier i dag at vi skal sjå høvene framfor problema. Spørsmålet er om ikkje ein slik optimistisk tanke i seg sjølv er med på å fjerne vår erkjenning av røyndomen.

Von Wright skriv om dette i si bok *Vitenskapen og fornuften*. Her omtalar han den moderne, empiriske vitskapen som ei produksjonskraft. «Fra å ha blitt oppfattet som nesten elitistisk luksus, er forskerens virksomhet blitt uunnværlig og nødvendig for fremskrittet og utvikling.»<sup>16</sup> Trua på menneska sitt intellekt er enorm i dagens samfunn. Bandet mellom vitskapen og politiske vedtekter er sterke, og samfunnsinteressene ønskjer at avgjerslene skal vere basert på evidensbasert forskning. Vitskapen står i dag i samfunnet si teneste, skriv von Wright, og ikkje i røyndomen eller sanninga si teneste.

Von Wright skil mellom langsiktig og kortsiktig tenking<sup>17</sup>. Når søken etter sanning vert underlagt demokratiske og økonomiske vedtak, ender ein fort med å forfekte kortsiktige formål framfor langsiktige. Denne tanken går godt i hop med Machiavelli når han seier at vi må jobbe førebyggande med dikebygging, altså med lagnaden, snarare enn å demme opp etter kvart som elva fløymer og dermed jobbe i mot lagnaden. Dikearbeidet prøver ikkje å fjerne lagnaden, men erkjenner han og prøver å godta han. For å klare dette, må menneska bruke kløkt og stadig tenke langsiktig i forhold til livets realiteter. Kløkt er ein del av dygda.

## Dygda – den gløymde optimismen

Over har eg skrive kvifor det skulle vere viktig å erkjenne lagnaden, til forskjell frå å forklare han. Eg har òg antyda at den moderne empiriske vitskapen ikkje klarar å hamle opp med lagnaden. Empirisk vitskapleg arbeid vil òg avvise lagnaden som noko reelt, då det er eit metafysisk omgrep og ikkje basert på empiriske røynsler. Harald Grimen og Lars Inge Terum hevdar at det ikkje er mogleg å ta avgjersler berre basert på evidensbasert kunnskap.

15 Ibid. s.28

16 Von Wright, George Henrik *Vitenskapen og fornuften: forsøk på en orientering* Oslo: De norske bokklubbene, 2009 s.105

17 Von Wright *Å forstå si samtid* s.205

Ein kvar handling har sin situasjon og krev eit godt skjønn i tillegg til vitskapen.<sup>18</sup> Machiavelli sin kloke helt er ikkje utstyrt med ei moderne vitskapleg produksjonskraft. I staden for er han utstyrt med dygd. Nedanfor vil eg nemne nokre viktige eigenskapar som kjenneteiknar dygda.

Ordet virtue som Machiavelli nyttar er den latinske omsettinga av det greske ordet *areté*. Grekarane var særskilt opptatt av fire dygder som vesentlege for menneska. Dette er å vere modig, visdomselskande, måtehalden og rettvis. Machiavelli skil seg ikkje mykje frå denne tenkinga. For å drøfte dygda set han opp motsetninga av god dygd. Når han talar om rettvisa skil han mellom det å vere brutal og det å vere barmhjertig, om motet skriv han om å vere forakta og akta, om måtehaldet talar han om å vere sparsam og gåvmild, medan den visdomselskande er skilje mellom løgnaktig og ærleg. Den sokratiske tenkinga vektlegg det å kjenne seg sjølv, medan Machiavelli er meir intersubjektiv og vektlegg meir korleis andre kjenner eller oppfattar andre.

Målet for menneska er å ha dygd for å handtere lagnaden. Det er situasjonen og posisjonen til mennesket som avgjer kva for eigenskapar som er mest dugande for kvar enkelt. Igjen er det erfaring og modellære som gjer menneska i stand til å erkjenne dygda, saman med det å lære om dei ulike eigenskapane. Til sist handlar det om å vinne ry og unngå smiger seier Machiavelli. Han går langt og seier at den dugande kan ha lagnaden med seg og får situasjonane i gåve. Dette er situasjonar han veit å utnytte til eigen fordel.<sup>19</sup>

Å tale om dygd er i stor grad fråverande i norsk daglegtale. Allan Bloom skriv om den same mangelen i boka *The closing of the American mind*. Her har han som mål å innføre omgrepet «virtue» i den amerikanske folkesjela.<sup>20</sup> Det er vanleg i dag å snakke om at menneska må ha dei rette haldningane og verdiane. Vi snakkar gjerne om respekt og toleranse, men sjeldan talar vi om at menneska skal søke visdom, ha mot, vere rettvis eller fremje måtehald. Satt på spissen kan vi i dag seie at søken etter visdom har vorte endra til informasjonsinnhenting, motet er omgjort til det å vere «kul», det rettvis er å vere tolerant medan måtehaldet er forkasta og ein kvar ønskjer å følge lysta.

## Fortuna i pedagogikken

Med bakgrunn i det eg har skrive over, vil eg under drøfte det å tale om fortuna eller lagnaden i pedagogisk samanheng. For det første, kan erkjenninga av lagnaden roe vår tru på menneska si intelligible kraft, og opne høvet for metafysisk spekulasjon. Det vil vere med å plassere mennesket i verda og ikkje hin vegen. Det kan opne for nye perspektiv på skiljet mellom natur og kultur. Det vil kunne føre til vektlegging av førebyggjande arbeid og eit krav om å tenke langsiktig. Det kan òg vere med på å redusere kravet til å tenke positivt, og

18 Grimen, Harald & Terum, Lars Inge (red.). *Evidensbasert profesjonsutøvelse* Oslo: Abstrakt, 2009, s.13

19 Machiavelli *Fyrsten* s.29

20 Bloom, Allan. *The closing of American mind: how higher education has failed democracy and impoverished the souls of today's students* New York: Simon & Schuster, 1988



vere med på å oppfatte verda som ein organisme. Det vil igjen vektlegge erfaring og historie som grunnlag for lærdom, noko som òg er ein føresetnad for å snakke om dygd. Til sist kan erkjenninga av enkeltsituasjonar som skjebnesvangre, vere med å vekke oss frå vår daglege slumring.

## Den intelligible krafta

I skuleverket skal det meste vere planlagt og underlagt menneska si intelligible evne. Ingenting skal overlatast til lagnaden eller det tilfeldige. Kvart mål skal vere spikra, og kvar handling skal vere basert på verbalkunnskap. Lærebøkene<sup>21</sup> er fulle av verktøy for effektivt læringsutbytte og framviser ei enorm tru på empirisk forskning, vitskap og formålsretta praksis. Den moderne vitskapen, forstått som ei produksjonsverksemd, synast akseptert i pedagogikken. Den vert omfamna som redninga for framtidens skule. Det er lite kritisk vurdering eller erkjenning av grensene for denne verksemda. Å erkjenne lagnaden kunne vere med på å roe denne ukritiske omfamninga. Som Gunnar Skirbekk seier det: «Kva meir kan vi jordiske vone på, kasta ut, som vi er, i våre ufullkomne liv; men med den felles vitenskaplege fornuftsbruk som vår feilbarlege og ufråkommelege lagnad?»<sup>22</sup> Dette handlar om å erkjenne når ein handlar med lagnaden og når menneska sitt forsøk på å forstå alt går i mot lagnaden.

Læring er i dag institusjonalisert. Det vil seie at vi oppfattar at læring skjer i skulen. Forsking seier at læraren er den som har størst innverknad på elevane si læring.<sup>23</sup> Dette betyr at læraren kan styre eller kontrollere læringa. Med utgangspunkt i Machiavelli si tenking kan vi oppfatte det meste av lærdomen som tilfeldig og utilsikta. Mennesket er underlagt lagnaden. Det vil seie at mennesket i seg sjølv alltid er i endring. Endringa inneber nye former for lærdom. Dette kan vere tilfeldige fornemningar, kjensler, haldningsendringar, viljeakter, kroppskunnskap, klokskap og ny verbalkunnskap. Mennesket kan ikkje fri seg frå det å lære. Læringa er over oss utan at vi kan kontrollere ho. Den institusjonelle skulen sitt forsøk på å kontrollere lærdom og kunnskap, førar til at vi ender med ei svært snever forståing av lærdom og kunnskap forstått som informasjon.

## Metafysisk spekulasjon

Å drøfte lagnaden er berre ein av mange måtar å arbeide med anamnetisk tenking. Metafysisk spekulasjon handlar om å drøfte dei vesentlege spørsmåla omkring menneska sin eksistens. Desse drøftingane er i stor grad anten fjerna, nytta utan ettertanke eller forstått

21 Forlaga som er representerte med lærebøker i grunnleggande pedagogikk er Cappelen Damm – Høyskoleforlaget (før 2012 Høyskoleforlaget), Gyldendal Akademiske, Fagbokforlaget, Universitetsforlaget og Abstrakt forlag.

22 Skirbekk, Gunnar. *Vit og vitskap: postmodernistisk ord-bok om modernitetens babaleske forvirring* Bergen-Sandviken: Fagbokforlaget, 1998 s.45

23 Ein av dei mest nytta referansane til denne erkjenninga er: Hattie, John *Visible learning: a synthesis of over 800 meta-analyses relating to achievement* London: Routledge, 2009

som eit teologisk spørsmål. Metafysisk spekulasjon er særskilt viktig for å auke tankekrafta. Å berre halde seg til empirisk kunnskap skruppar inn tanken. Det er viktig å vere medviten om at metafysisk spekulasjon kan ha negative konsekvensar. Det gjeld særskilt når slike tankar vert styrande for menneska og nytta som forklaring og prosedyre for handling. Ei erkjenning av lagnaden betyr ikkje å følgje han, men å handle i forhold til han, i samsvar med si eiga dygd. Pedagogikken drøftar ikkje lenger det eksistensielle spørsmålet om skulen, men forklarar formålet med skulen ved å referere til politiske vedtekter. Anamnetisk tenking er lite vektlagt i skulen, då det er liten forståing av å stille spørsmål som ikkje har svar.

## Verda i mennesket

Pedagogisk tenking synes å fristille menneska frå verda. Kant si kopernikanske vending skilde mennesket frå røyndomen og påla oss samstundes eit ansvar for eige liv. Subjektiviseringa og trua på individet sitt ansvar gjennom fridom er sterke tankar i pedagogikken. Det same er den konstruktivistiske tanken som gjer menneska til ansvarlege skaparar av kunnskap. Det er individa, omtala som elevar og lærarar, som utgjer skuleverket. Det er dei som er grunnane til problema i skulen, og det er dei som sit med løysinga til problema. Den forskingsbaserte lærarutdanninga har som mål å studere klasserommet. Det er ikkje høve for å drøfte lagnaden i samheng med utviklinga av skuleverket. Det som vi ikkje kan gjere noko med, vert i liten grad vurdert. Ved å drøfte lagnaden og menneska sitt forhold til røyndomen, vil pedagogikken måtte vurdere meir enn subjekta. Det vil krevje ei større drøfting av menneska sitt forhold til røyndomen.

## Natur og kultur

Noko av det viktigaste i denne samanhengen er å opplyse menneska om omgrepa natur og kultur. Å referere til noko naturleg har stor gjennomslagskraft i vår tid. Det er viktig å forstå at det menneskeskapte ikkje berre er negativt. Det menneskeskapte som arbeider i mot lagnaden er negativt, men det i menneskekulturen som arbeider med lagnaden er positivt og er med på å skape eit godt samfunn. Å erkjenne teknologipessimisme eller naturoptimisme som styrande for eiga tenking, vil kunne hjelpe oss til å tenke klarare, nettopp for å unngå slike kategoriar.

## Førebygging og langsiktig tenking

I følgje songen er der ein kur for alt.<sup>24</sup> Ønsket om å arbeide meir førebyggande er likevel stor i dagens offentlege ordskifte. Problemet med vårt krav til førebygging er at vi bygger små dike og kanalar for alle større og mindre problem vi kan skimte i framtida. Vi trur vi

24 Dum Dum Boys «Lunch i det grønne»

kan forklare røyndomen og difor veit kva som skal til for å rydde opp i alle problem. Dette har gjort oss blinde for lagnaden. Vi ser ikkje den store elva, dei reelle utfordringane, som vi vil komme til å møte i framtida. Å gjere læraren om til forskar, auka økonomisk styring av skulen og stadig rapportering av ulike problem, er ikkje løysinga på røyndomen sine utfordringar. Å førebygge krev eit anna kløkt enn det empirisk vitskap, økonomiske kalkyler og revisjonsarbeid kan hjelpe oss med. Ein kvar lærar og skulepolitikar kan sjølv vurdere om arbeidet i norsk skule er dikearbeid eller eit spørsmål om stadig å forbetre demninga som held på å breste. For å sjå den store elva, må vi spørjekva som er vesentleg med det å vere menneske. Dette er eit vesentleg spørsmål som grunnlag for pedagogisk verksemd. Vi må akseptere at svara vi kjem med kan føre til fleire problem snarare enn løysingar. Vi må innsjå at empirisk kunnskap ikkje klarar å forklare desse vesentlege sidene ved mennesket sin lagnad.

## Den usikre røyndomen

Draumen om perfektjon og stadig forbetring gjennom endring er eit veksande problem. I kvardagen er det pedagogikkens oppgåve å fjerne eit kvart ubehag hos elevane. Målet er å kunne skli gjennom livet utan å erkjenne smerte. Den siste spira på treet som skal vekse inn i himmelen er transhumanisme. Målet er å overskride det menneskelege. Dette er det endelege oppgjeret med menneske som eit naturvesen. Den siste rest av lagnadstru vil stilne og tanken om ein usikker og lunefull røyndom vil forsvinne. Tilbake vil det røyndomsfrie mennesket i siste instans òg vere fristilt frå seg sjølv. For å fjerne lagnaden, må mennesket fjerne seg frå seg sjølv og sin eigen eksistens. Alternativet er å erkjenne at røyndomen er lunefull, både den i mennesket og omgjevningane. Vi må igjen omtale eit problem for eit problem og vere villig til å ta innover oss uroa og angsten ved å leve. Målet for menneska kan ikkje vere å overskride seg sjølv, men å lære å handtere røyndomen slik den er.

## Verda som ein syklisk organisme

Dei gamle grekarane oppfatta verda som kosmos. Den kristne tradisjonen innførte ei intelligibel kraft som gjer verda formålsstyrt og lineær. Den moderne naturvitskapen innfører ideen om ei lovmessig og føreseieleg verd. Den kristne guden vert igangsetjaren av dette gigantiske urverket. Den hegelske dialektikken har vidare overført denne lineære tenkinga til å gjelde mennesket. Tanken om at historia har ein ende, og oppfatninga av historia som lineær og lovmessig, er begge med på å plassere menneska uavhengig av verda. Ved å erkjenne denne forståinga av lagnaden vil den lineære og formålsretta historietenkinga forsvinne. Ulike kulturar må bli erkjent som forgjengelege og tilfeldige i eit syklisk verdsbilette. Sjølv om dei menneskeskapte institusjonane (døme: skulen) har formål, har ikkje røyndomen dette.

## Eit historisk medvit

Å lære av historia er mindre og mindre viktig i pedagogikken<sup>25</sup>. Trua på empirisk forskning i klasserommet saman med forskingsbasert undervisning, står i motsetning til meisterlære og historisk erfaringsbasert kunnskap.<sup>26</sup> Vektlegginga av evidensbasert forskning snur opp ned på Dreyfus og Dreyfus sin modell.<sup>27</sup> Dreyfus og Dreyfus sin ekspert er redusert til ein som berre kan ha antakingar om kva god undervisning er, sidan ekspertkunnskap ikkje er pålitelig kunnskap etter evidensrørsla sin målestokk.<sup>28</sup> Systematisk innhenting av kunnskap og lesing av forskingsarbeid er den høgste form for kunnskap i den pedagogiske kvardagen.<sup>29</sup> Dermed har vi lite å lære av egne og andre sine erfaringar. Å vurdere den pedagogiske verksemda i eit historisk lys er ikkje prioritert i lærebøker i grunnleggande pedagogikk. I staden er det ei progressiv tenking som ser mot framtida. For å erkjenne lagnaden er det viktig med eit historisk medvit, som Machiavelli seier, er det erfaring og meisterlære som gjev dygd.

## Den skjebnesvangre situasjonen

Å erfare lagnaden, vil eg seie, er lett. Det er å erkjenne at ein ikkje er herre over sitt eige liv. Spørsmålet er når vi møter vår lagnad til kamp. Når oppstår dei situasjonane der vi kan vere herre over vårt eige liv? Dag Solstad nyttar gjerne slike situasjonar i sine romanar. I *Genanse og Verdighet* blir hovudpersonen innhenta av lagnaden sin når han ikkje får slått opp paraplyen ein dag det regnar<sup>30</sup>. Situasjonen snur opp ned på livet til hovudpersonen. Han set spørsmålsteikn ved si eiga verksemd og det livet han fører som lærar. Dei fleste av oss opplev kanskje aldri ein slik situasjon. Vi trur oss herre over vårt eige liv når vi kan velje telefonoperatør, utdanning og partnar. Dei vesentlege vala ligg og gneg bak i hjernebarken og kjem aldri til overflata fordi vi er for tilfredse med det livet vi lever. Vi kan sjølvsgt spørje om vi treng å oppleve slike eksistensielle situasjonar. Dei fleste av oss vil leve godt utan eit slikt alvor. Samstundes er det noko i mennesket som stadig piplar til overflata. Ei mental ubalanse som tyder på at mange treng å møte si eiga eksistensielle uro. Ved å utvikle dygd kan vi kanskje klare å verte herre over desse situasjonane og på det viset arbeide med og ikkje i mot lagnaden.

25 Postholm, May Britt. Haug, Peder & Jenssen, Eirik S. (red.) *Lærere i skolen som organisasjon* Kristiansand: Cappelen Damm høyskoleforlaget, 2012, s.23

26 Postholm & Jacobsen *Læreren med forskerblick*. Skiljet går som ein raud tråd igjennom boka. Sjå blant anna side 58.

27 Dreyfus, Hubert L., Dreyfus, Stuart E. & Athanasiou, Tom. *Mind over machine: the power of human intuition and expertise in the era of the computer*. New York: Free Press, 1986

28 Grimen & Terum *Evidensbasert profesjonsutøvelse* s.213

29 Postholm & Jacobsen *Læreren med forskerblick* s.5

30 Solstad, Dag *Genanse og Verdighet* Oslo: Oktober Forlag, 2005

## Dygd

Lærebøkene i grunnleggande pedagogikk presenterer ei mengde verktøy for læraren. Refleksjonsmanualer, oppskrifter for god kommunikasjon og metodar for å undervise vert gitt til læraren for å forbetre elevane si læring. Læraren syner seg som eit instrument for læringa og ikkje som eit framifrå bilete på eit dygdig menneske. Den dygdige læraren vil få dei gode situasjonane, sjå dei og bruke dei til eigen fordel. I staden for å planlegge røyndomsfjern undervisning og fokusere på metodar for læring, vil han bruke dei situasjonane som skjer i møtet mellom menneske og bruke desse til å lære om røyndomen. Ein slik lærer vil vinne ry og unngå smiger. Målet må vere å utvikle lærarane som dugande menneske for å kunne handtere situasjonane når dei er der, og ikkje gjere klasserommet om til eit testbur som i liten grad vert oppfatta som ekte. Ønskje om å vinne større ry som lærar er ein del av det offentlege ordskifte, men dygd er lite drøfta som forklaring på dette spørsmålet. Å vere eit dygdig førebilete er eit vesentleg krav for å vinne ry. Vi må byrje å tale høgre om det å ha dygd både for lærarar og elevar. Omgrep som rettvis, visdomssøkande, modig og måtehalden må drøftast med større grad av presisjon.

## Avsluttande kommentarar – tanke og handling

Sjølv etter dette er det naudsynt å spørje om vi treng å tale om lagnad? Er det ikkje mogleg å snakke om desse ulike perspektiva og tankesetta utan å innføre eit omgrep som har gått av moten? Svaret mitt er framleis jo, vi treng lagnaden. Vi kan snakke om at verda er i mennesket eller at menneska si intelligible evne ikkje kan styre alle sidene ved røyndomen utan å snakke om lagnaden, men for å handle etter denne innsikta treng vi å forstå, som Machiavelli seier det, at halvparten av våre liv er styrt av lagnaden. Vi må berre passe på så vi ikkje nyttar lagnaden som ei orsaking.